

Н. Б. Шураєва

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Семантичні опозиції та їхні маркери в структурі новели «Два листи» А. Любченка

Шураєва Н. Б. Семантичні опозиції та їхні маркери в структурі новели «Два листи» А. Любченка.

Стаття присвячена дослідженню внутрішньої структури новели А. Любченка «Два листи». Доведено, що автор органічно синтезує дихотомічну модель із тричленними зв'язками. З'ясовано, що обидва типи опозиційності окреслені в назві твору. Відтак значення основних семантичних опозицій новели (адресант / адресат / псевдоадресат («реальний читач»), наближеність / ненаближеність до революційних подій, уперед / назад, світло / темрява, життя / смерть, минуле / майбутнє, свій / чужий, романтизм / реалізм) висвітлено через розкриття змісту заголовкової лексеми «лист». Схарактеризовано роль асоціативної ретроспекції та художньої деталі (кольорової, звукової) у новелі «Два листи».

Ключові слова: новела, семантична опозиція, заголовок, колористика, художня деталь.

Шураєва Н. Б. Семантические оппозиции и их маркеры в структуре новеллы «Два письма» А. Любченко.

Статья посвящена исследованию внутренней структуры новеллы А. Любченко «Два письма». Доказано, что автор органично сочетает дихотомическую модель с трёхчленными связями. Выяснено, что оба типа оппозиционности определены в названии произведения. Поэтому значения основных семантических оппозиций новеллы (адресант / адресат / псевдоадресат («реальный читатель»), приближённость / неприближённость к революционным событиям, вперёд / назад, свет / тьма, жизнь / смерть, прошлое / будущее, свой / чужой, романтизм / реализм) освещены через раскрытие содержания заглавной лексемы «письмо». Охарактеризована роль ассоциативной ретроспекции и художественной детали (цветовой, звуковой) в новелле «Два письма».

Ключевые слова: новелла, семантическая оппозиция, заголовок, колористика, художественная деталь.

Shurayev N. B. Semantic oppositions and their markers in the structure of the short story “Two letters” by A. Lyubchenko. The article is devoted to the study of the internal structure of the short story “Two letters” by A. Lyubchenko. It was proved that the author smoothly combines the dichotomic model with the trinomial connections. It was clarified that both the types of the opposition are determined in the title of the work. That's why the meanings of the main semantic oppositions of the short story (sender / addressee / pseudoaddressee (“real reader”), proximity / non-proximity to revolutionary events, forward / backward, light / dark, life / death, past / future, yours / others, romanticism / realism) are given by means of the interpretation of the title lexeme “letter”. The role of the associative retrospection and the artistic detail (colour or sound one) in the short story “Two letters” was characterized.

Key words: short story, semantic opposition, title, colouristics, artistic detail.

У художній спадщині А. Любченка новела «Два листи» (1928) посідає помітне місце. Вона вирізняється довершеністю художньої форми (зокрема майстерністю творення образів, мовною вправністю) та свідчить про зацікавленість письменника актуальними соціальними, психологічними та морально-етичними проблемами часу. Водночас новела «Два листи» (разом із уже визнаними на сьогодні новелами-шедеврами автора («Via dolorosa» (1926) «Кров» (1929), «Ворог» (1930), наочно підкреслює балансування митця між реалістичними засадами зображення та модерними тенденціями.

Прикметно, що дотепер дослідники творчості А. Любченка (Г. Майфет [6], Л. Пізнюк [5], М. Ткачук [7]), звертаючись до новели «Два листи», здебільшого обмежувалися загальною характеристикою-зіставленням лише двох персонажів твору – старих друзів – молоді дівчини (активної, енергійної, оптимістичної) та її друга

дитинства (людини, що, вочевидь, мала непростий внутрішній конфлікт) й окремими заувагами щодо специфіки новелістичної композиції твору. Мета статті – виявити, розглянути та схарактеризувати основні структурно-семантичні опозиції змістової організації новели А. Любченка «Два листи». Опозиції цього твору слід розглядати на рівні взаємозв'язку «назва – художня деталь – семантичні опозиції». Відповідно завдання розвідки – розкрити семантику ключових опозицій новели «Два листи» через аналіз художньої деталі та змістового наповнення заголовка твору.

Заголовок новели «Два листи», за типологією А. Ламзіної, задає сюжетний розвиток твору [2:97]. Його назва сама по собі є простою, лаконічною, на перший погляд, навіть дещо скупюю. Але сам заголовок відіграє принципову роль у формуванні змістів твору, і звісно – у його декодуванні, якщо обрати його (відправною) точкою в усіх напрямках дослідження – нумерології, колористики,

дуалістичних засад, часопросторових характеристик, образної системи, композиції.

Г. Майфет у рецензії на збірку А. Любченка «Вона» 1929 року писав про новелу «Два листи»: «... уже її назва дозволяє намітити два найголовніші компоненти – листи, які виконують характеристичне завдання, змальовуючи 2 портрети – жінки (з її власного листа) й чоловіка (з листа Шурги)» [6:234]. Тобто антитечність та двоплановість зображення є певною мірою програмовою й визначальною. Головні герої – він (Микола Скляренко) і вона (подруга дитинства) – антиподи. Цей факт засвідчує й сама авторка листа (ім'я якої не зазначено), звертаючись до колишнього товариша («сподвижника дитинства»), як до «маленького мого антипода» [4:242]. Минуле в них – місце проживання, дитячі роки – спільне. Воно є об'єднавчим чинником: місце проживання, дитячі роки. Майбутнє ж засвідчило й посилює їхню відмінність: у героїв по-різному склалися життєві шляхи. Про це свідчить зміст двох листів (відповідно – дівчини та колишнього сусіда Миколи), що відображають дві різні долі, різні життєві позиції та емоційні стани. Він – боягуз, нерішучий, невпевнений у собі; вона – емоційна, активна, рішуча, вольова, цілеспрямована. Вона любить і цінує життя в усіх його проявах, він – ні. Через протиставлення свого / чужого авторові вдається провести паралель між двома життєвими стратегіями: без мети й чітких орієнтирів, але «свого» та хорошого, принадного, цікавого, але «чужого». Віднайдення точки перетину між ними в майбутньому внеможливіє життєвий вибір Миколи Скляренка, який покінчив життя самогубством [4:244]. Постійне балансування людини на межі життя та смерті, межовість цих двох екзистенційних станів відбиває їх опозиційність. Конфлікт твору має трагедійне забарвлення, але наскрізна антонімічна категорійність новели «Два листи» не є загальною настільки, щоб не відчуті романтичну настанову твору, яка стає помітною через поєднання відповідних зображальних засобів експресіонізму та імпресіонізму.

У прозорому опозиціонуванні персонажів новели (адресант / адресат / псевдоадресат («реальний читач»)) та категорій життя / смерті, свідомого / позасвідомого, фемінного / маскулінного можна простежити тогочасну авторську позицію, його тогочасні політичні переконання, світосприйняття та світовідчування.

Узагальнювальним позатекстовим ілюстративним матеріалом щодо цього може слугувати цитата зі «Щоденника» А. Любченка, у якому він пише: «Все тече», – примітивно кажучи. А життя є життям. І непохитними, владними, лише з певними відмінами лишаються, як основи, *реалізм*

і романтизм. Розум і серце» (курсив наш. – Н. Ш.) [3:424].

Формою оповіді автор обирає листування. Відповідно, і джерелами характеристики персонажів виступають листи. Характер героїні стає зрозумілим через її «внутрішній монолог» у листі до старого друга, про якого вона нічого не знає. Про риси характеру самого Миколи Скляренка читач дізнається з двох листів – героїні (подруги дитинства) та сусіда по помешканню. Лист героїні нагадує просту, задушевну розмову з близьким другом. Виклад від першої особи вже апріорі викликає довіру реципієнта. Жвавість та безпосередність розповіді створює відповідну привабливу настроєвість. Лист героїні твору – обрамлена частина новели, яка задає оптимістичний, мажорний тон, акцентуючи на романтичних ідеалах, новій ролі жінки. Опозиція нова людина нового часу (образ героїні) / стара людина (Микола Скляренко) зображується автором за допомогою асоціативної ретроспекції. Важливою тут є кожна деталь: обставини та місце дії, запах, колір, звук, а особливо – кольористика в обрамленні новели, що символізує не лише романтичний революційний запал головної героїні, а й передає загальну настроєвість, якщо не всіх людей, то принаймні більшої частини народу того часу. Домінантним кольором майбутнього постає синій або блакитний (як відтінок синього). У контексті твору – це колір як весни, пробудження духовних і фізичних сил, піднесення, молодості душі, так і революційної романтики. Кольорова гама (синій, голубий, блакитний, лазуровий) неодноразово виникає в новелі на позначення різних предметів і речей: «синій конверт» [4:238], «сині проліски» [4:239], «сині очі весни» [4:240], «ніжно-голубі усмішки», «ніжно-голубі пісні» [4:239]. Традиційно вважається, що синій колір і його відтінкова палітра символізують духовність та інтелектуальне життя. Це передусім колір неба – найбільш спокійний та меншою мірою «матеріальний» із усіх кольорів [10:334]. Мабуть, у цьому і є корінь поривів *ins Blau* (у блакить – голубу даль, блакитну далечінь), про які говорила ще Леся Українка [8:70]. Але «романтичний прорив у «блакить» набув у революційних романтиків ніби земного, конкретного змісту. Одвічно недосяжна блакить унаслідок грандіозного революційного перевороту здавалася ближчою, вишній ідеал – утіленим. Проте це був лише короткий момент, настрої, відбитий у ряді творів перших повоєнних років» [1:14]. Тому аналізовану новелу А. Любченка «Два листи» за спільною настроєвістю можна поставити в один ряд з повістю «Голубі ешелони» П. Панча, романами «Майстер корабля» Ю. Яновського та «Золоті лисенята» Ю. Шпола, п'єсою «Народний Малахій» М. Куліша та ін.

Увага дослідників (Г. Майфета [6:234], Л. Пізнюк [5:22–23], М. Ткачука [7:345–346]) зосереджена передусім на опозиціях, що витікають із характеристик, щоправда, дещо узагальнених та штрихових, двох персонажів (авторки листа та її друга). На думку Г. Майфета, «завдання твору психологічне; отже стиком двох листів твір вичерпано» [6:234]. Це категоричне твердження, на наше переконання, не зовсім точне. Очевидно, автор цитати, цілком справедливо беручи до уваги концептуальність назви новели, не враховує теорії сильної позиції, де не менш важливими й психологічно зацентрованими є початок та закінчення твору (обрамлююча частина як художня рамка). Тому наявна в новелі третя дійова особа, введена автором у художню тканину твору за допомогою прийому художнього обрамлення, постійно перебуває поза увагою дослідників. Хоча саме образ Михайла Шурги (такого собі «чоловічка» [4:237], ім'я якого не називається спочатку), цементує всі елементи дії, створює тло подій та часу, торкається проблеми адресата й реального читача (адже лист до нього потрапляє випадково). Він – єдиний персонаж твору, якого характеризують зовнішні дії та рухи, а також той, хто викликає широке асоціативне поле новели, створює довершену картину оповіді. Інформацію й враження про нього читач отримує від третьої особи, що допомагає авторові створити ілюзію реальності, на відміну, наприклад, від відвертих спогадів у внутрішньому монолозі героїні. Крім того, Михайло Шурга – автор другого листа (листа-відповіді). Він – «... службовець місцевого Домкому <...> До того ж <...> хороший сусіда <...> Миколи Скляренка» [4:243] – людина, яка не пише листів і ніколи їх не отримує (папірець для відповіді дістає із «старої, засмальцьованої папки» [4:243]; перо, яким він пише, – «неслухняне» [4:243]). Щоб прочитати листа, як іронічно описує автор, «він окульбачив носа великими окулярами, поволеньки, як той індус, що боїться розхлюпати чашу мудрості» [4:238]. Його сіре життя оживив лист героїні, бо саме він став його реальним читачем. Лист ніби вдихнув у нього життя, свіжий струмись, справжній подих весни. Навіть дворик, де він мешкав, «тепер уже сповнений був вечірньої сутні й розмаїтих запахів міської весни» [4:244]. Ця ситуація підтверджує відмінність уявного адресата і «реального читача» та їхню відповідність опозиції «вплив» / «сприйняття» [9:5].

Отже, у новелі наявний умовний трикутник – зв'язки і стосунки між героїнею, її другом Миколою Скляренком та Михайлом Шургою (адресантом, адресатом і псевдоадресатом). Наявність цих трьох персонажів, трьох долей у творі асоціативно й підсвідомо нагадує «трикутничок конверта» [4:238]. Певною мірою така взаємодія персонажів була означена вже назвою новели

(заздалегідь концептуальною), тому й викликає безліч підсвідомих асоціацій. Таким чином, дихотомічність змістової організації твору виявляє себе у тричленних зв'язках.

Заголовкова лексема «лист» є важливою художньою деталлю твору, якщо потрібно не лише повідомити інформацію, але й вплинути на адресата. Не випадково у творі лист порівнюється з «кольоровою пташкою». Адже так само, як у багатьох релігійних традиціях птахи здійснюють зв'язок між небом і землею [10:401], лист є формою зв'язку між адресатом і адресантом. Пишучи листа, героїня має на меті не просто подати звістку про себе, а перш за все передати емоцію, свій душевний стан з приводу суспільних подій уявному читачеві. Натомість зміни зачіпають реального читача – псевдоадресата Михайла Шургу. В його характеристиці для автора й читача важливою постає будь-яка найдрібніша деталь, як-от портретна, де показовим є вживання епітета «шпакуватий» (сивий, немолодий, з лисиною). Наявність подібної деталі (пташиної характеристики) в описі зовнішнього вигляду людини викликає паралель з образом однойменного птаха. Автор простежує його душевний стан до прочитання листа, по його отриманні (здивування, прилив нових відчуттів) і після прочитання (коли він починає інтенсивно розмірковувати та вирішує написати відповідь). Рефреном двічі звучить у творі фраза, але з різним інтонуванням та забарвленням (спочатку – подив, переляк; потім – набуття нею емоційності та смисловості): «Яка дивна буває іноді сила цих кольорових пташок, що прилітають несподівано!» [4:238, 243].

Перші рядки новели, будучи психологічно зацентрованими, в описовій формі, створюючи емоційне тло подій, задають головний тон твору, створюють певний настрій. Фон місцевості постає таким: «Дворик вугластий, закапелковий. Оточений звідусіль старими флігельками з кривобокими східцями, ганками й галерейками, – одне слово, на тих вулицях, що дуже близько до передмістя» [4:237]. Крім того, об'єктивне тло подій є й фактором характеристики персонажів (меншою мірою – Миколи Скляренка, більшою – Михайла Шурги). Таким чином, джерелами характеристики останнього є опис зовнішнього вигляду (окремими мазками), його дії та вчинки, а також місце, де він живе.

Важлива роль у сприйманні гла-характеристики належить звуковим (скрипняві східці) та зоровим відчуттям, зокрема світлу / тіні. Тонке відчуття автором описуваної місцевості поглиблює враженнєві ефекти реципієнта, сприяючи майстерному відтворенню найменших, найдрібніших деталей «глухого кута», де мешкають персонажі. Світло / тінь у новелі посилює домінуючу ознаку глухості. Штрихово можна

вималювати ймовірний асоціативний ряд: «темні квадрати одвірків» [4:244] – «смуги будинкових тіней» [4:244] – «найтемніший закуток» [4:245]. Подібне залучення гри світла-тіні до використання тла подій як характеристики персонажа засвідчує органічну взаємопов'язаність коливання світла й тіні з глибинними аспектами психіки людини, її емоційною сферою. Глухість, темнота, сірість наближують читача до усвідомлення превалювання сірого кольорового тону в обрамленні новели, який сам по собі і в цьому контексті також сприймається як колір, що позначає безколірність [4:332] (тобто примирення зі своїм жалюгідним становищем, байдужість). У такий спосіб письменник (шляхом натяку) дає зрозуміти читачеві, що випадковий адресат листа багато в чому обирає шлях справжнього адресата – Миколи Склярєнка, тобто залишається на своїх переконаннях, загнувши собі нові, незнані до цього часу відчуття.

Цей факт підтверджує й фінал новели, логічно й емоційно акцентований: містить розв'язку душевної драми випадкового свідка й спостерігача двох життєвих доль. Із двох можливих варіантів-напрямок руху (вперед / назад; світло / темрява, своє / чуже, наближеність / ненаближеність до революційних подій) він обирає останній: «Там він вийняв обидва листи, дивлячись кудись убік, додумуючи якусь свою думку, подер їх обидва на дрібні шматочки, знищив назавжди, без вороття» [4:245]. Його життєвий простір так і залишиться обмеженим «невеличкою кімнатою, що виходила вікном у якийсь глухий закуток» [4:238].

Результат (і наслідок) захисту персонажем (випадковим адресатом Михайлом Шургою) свого внутрішнього світу від зовнішніх, чужих впливів та подразників (новела «Два листи») суттєво різниться

від мотивацій дій та вчинків героїв, які захищають своє кровно зароблене (новели «Кострига», «Ворог»). Мотив свого / чужого у «Двох листах» звучить у контексті свого / чужого листа, відповідно й життя трансформується через ставлення до революції: своєю чи чужою є людина в осмисленні й переживанні цих подій, поділяє вона її ідеали чи ні.

Таким чином, маркерами антонімічних відношень у новелі «Два листи» є назва та художня деталь. Навіть більше – заголовок вказує на поєднання двох типів опозиційності – дихотомічної та трихотомічної моделі. Їхній взаємозв'язок забезпечує смислову амбівалентність твору та внутрішню суперечність ключових образів, а також, по суті, формує та визначає головні семантичні опозиції новели – адресат / адресат / псевдоадресат («реальний читач»), наближеність / ненаближеність до революційних подій, уперед / назад, світло / темрява, життя / смерть, минуле / майбутнє, свій / чужий, романтизм / реалізм та ін. Асоціативна ретроспекція, що оприявнюється в тексті завдяки промовистій художній деталі (кольоровій, музичній, просторовій), якнайкраще дозволяє письменникові передати силу та запал революційних почуттів одних (героїні, авторки листа), пасивну й споглядальну життєву позицію інших (адресата та псевдоадресата), а також продемонструвати неоднозначність сприйняття політичних змін у суспільстві (Миколи Склярєнка, Михайла Шурги).

Здійснений аналіз розширює інтерпретаційне поле новели «Два листи» А. Любченка і створює підґрунтя для подальших досліджень творчого доробку митця.

Література

1. Агеева В. П. Українська імпресіоністична проза / В. П. Агеева. — К. : НАН, Ін-т літ., 1994. — 159 с.
2. Ламзина А. В. Заглавие / А. В. Ламзина // Введение в литературоведение. Литературное произведение. Основные понятия и термины : учеб. пособие / Л. В. Чернец, В. Е. Хализев, С. Н. Бройтман и др. / А. В. Ламзина ; [под ред. Л. В. Чернец]. — М. : Высш. шк. ; Издат. Центр «Академия», 2000. — С. 94—107.
3. Любченко А. Вертеп (повість). Оповідання. Щоденник / Аркадій Любченко ; [упоряд., авт. післямов. В. А. Любченко ; авт. передм., комент., приміт. І. Л. Михайлин]. — Х. : Основа, 2005. — 464 с.
4. Любченко А. Вибрані твори / Аркадій Любченко ; [вст. ст., упорядк., прим., рекоменд. л-ра Л. Пізнюк]. — К. : Смолоскип, 1999. — 520 с. — (Сер. «Розстріляне відродження»).
5. Пізнюк Л. Гасло чи теорія? «Романтика вітаїзму» та її художнє вираження в прозі Аркадія Любченка / Леся Пізнюк // Українська мова та література. — 2002. — № 16 (272). — С. 21—24.
6. [Рецензія] / Гр. Майфет // Червоний шлях. — 1929. — № 12. — С. 233—236. — Рец. на кн. : Любченко А. Вона. — Х. : ДВУ, 1929. — 333 с.
7. Ткачук М. Наративні моделі українського письменства / Микола Ткачук. — Т. : ТНПУ, Медобори, 2007. — 464 с.
8. Українка Леся. Малорусские писатели на Буковине // Леся Українка. Збір. творів : У 12 т. Т. 8. Літературно-критичні та публіцистичні статті / Леся Українка ; [упоряд. та прим. М. Л. Гончарука]. — К. : Наук. думка, 1977. — С. 62—75.
9. Чернец Л. В. «Адресат» и «реальный читатель» в литературоведческом исследовании (на материале исследований чтения в России во второй половине XIX в) / Л. В. Чернец // Чтение в дореволюционной России : сб. науч. тр. — М., 1992. — С. 5—24.
10. Энциклопедия символов, знаков, эмблем / [авт.-сост. В. Андреева и др.] — М. : Астрель ; МИФ, 2001. — 576 с. — («ADMARGINEM»).